

прот. Віталій Клос

«Українське монашество» митрополита Іларіона

У статті аналізується внесок митрополита Іларіона (Огієнка) у дослідження історії українського чернецтва, наголошується на актуальності вичення спадщини церковного ученого для відродження духовності України.

In the article the contribution of Metropolitan Ilarion (Ohienko) to the Studies of History of Ukrainian Monkhooood is researched, the currency of Study of the Heritage of this Church's Scientist for the Revival of Spirituality of Ukraine is underlined.

У цьому році вся свідомо українська спільнота відзначає ювілей великого сина свого народу митрополита Іларіона (Огієнка) (1882–1972), відомого церковного, державного та культурного діяча. У багатьох наукових установах та навчальних закладах відбуваються заходи, присвячені 130-річчю з дня народження та 40-річчю упокоєння в Бозі владики Іларіона. У духовно-навчальних закладах Української Православної Церкви Київського Патріархату також відбулися належні урочистості. Так, 22 березня у Волинській православній богословській академії [3], а 3 квітня у Рівненській духовній семінарії [4] були проведені науково-практичні конференції, присвячені цим знаменним датам. 29 березня, саме в день блаженної кончини архіпастиря, у Київській православній богословській академії відбувся вечір пам'яті присвячений владиці Іларіону. У рамках цього заходу була запланована презентація книги з епістолярною спадщиною митрополита та запропонована всім присутнім медіа-композиція відомого дослідника постаті архіпастиря проф. Миколи Тимошика – «Запізніле вороття». Потім у трапезному академічному храмі святого апостола та євангелиста Іоана Богослова викладачами закладу соборно була відслужена заупокійна літія за спочилими в Бозі митрополитом Іларіоном та новопредставленим Миколою Плав'юком, останнім Президентом УНР в екзилі, жертводавцем українських видань (відійшов до Господа 10 березня цього року).

Як відомо, про цю значну постать науковця та архіпастиря є багато різноманітних досліджень, що в більшості своїй аналізують творчий доробок та біографічні відомості, інколи розглядають ті чи інші дискусійні питання, які завжди були й напевне будуть у всіх непересічних особистостей. Досить

сказати, що він свого часу був міністром освіти та сповідань в урядах УНР. Будучи митрополитом Холмським і Підляським, він, щоб не потрапити до рук НКВД, був змушений емігрувати у 1944 році до Швейцарії, а потім до Канади [9, с. 312]. Багато науковців намагається віднайти в житті та творчості митрополита Іларіона щось особливе, приховане та раніше нікому невідоме. Однак, охопити весь доробок невтомного працівника на ниві просвітництва та науки досить складно навіть тим дослідникам, які присвятили цій справі вже не один десяток років свого власного життя. Багато праць архіпастиря були видані після його упокоєння на основі рукописів. Так, майже шістьдесят років пролежали в архіві практично нікому невідомі сторінки (430 сторінок) книги «Українське монашество» [7, с. 44], які були врешті видані (у 2002 році) професором М. Тимошиком, за що йому велика шана і подяка.

Чого тільки варті напрацювання митрополита Іларіона з богослів'я, церковної історії, філології, філософії, педагогіки та праця у видавничій царині. Багато потрудився архіпастир упродовж свого життя. До всього він підходив з великою ретельністю та ревністю. Як у власному житті так і у своїх писемних напрацюваннях митрополит Іларіон завжди показував добрий приклад для наслідування.

6 жовтня 1940 року сталася подія, що кардинально змінила все подальше життя майбутнього архіпастиря. Пишучи своє прощальне слово перед постригом у ченці до тих, хто його досі знав як ученого, професора, міністра, з ким він поділяв усі складнощі життя, він говорить: «Пробачте мені все! Відходячи від світського стану й стаючи ченцем, звертаюся до всіх з гарячим проханням пробачити мені всі мої провини

вільні й невольні... Незабаром перестану бути Іваном Огієнком, а стану смиренним ченцем, горливим богомольцем за кращу долю українського народу...» [цит. за: 11, с. 104]. З цих слів бачимо, з яким розумінням підходить до чернецого постригу професор. Він прекрасно розуміє, що з постригом помирає Іван. З цього часу він більше вже не називається цим іменем. Тепер, і в подальшому для всіх, він Іларіон. На жаль, сьогодні цього не розуміють представники інтелігенції та науки, називаючи людей, котрі прийняли чернечий постриг й надалі тим іменем, яке вони отримали при хрещенні, або ж просто – по імені або по прізвищу, опускаючи навіть їх сан. У даному питанні та в багатьох інших митрополит Іларіон повинен бути для всіх нас учителем.

«Вік людський короткий, а смерть приходить завжди тоді, коли її не чекають, – пише митрополит Іларіон на початкових сторінках книги «Українське монашество». – І через це кожна мисляча людина натрапляє на конечну думку: коли життя таке коротке, а смерть конечна й несподівана, то пощо ж людині так занадто клопотатися про це тяжке життя в зрадливому світі?» [7, с. 46]. А в іншому місці владика стверджує: «Головне завдання людини – служити Богові, а це можна найкраще робити власне покинувши світ і його галасливу марноту. Оце й був головний ідеал монашества – втікання від світу (анакоретство), життя одинцем (монах), там де людей нема... Отож, монашество – це добровільне зречення від цього світу зо всіма його марнотами, це добровільна смерть для світу ради вічного спасіння. Очевидно, таке зречення – річ тяжка, а тому монашество – це найвищий подвиг служіння Богові через відречення від світу. Таким чином, головна ціль монашества, його найвищий ідеал – досягнути вічного спасіння відреченням світу, передчасною смертю для нього...» [7, с. 50, 51].

Оглянувши коротко історію та особливості монашества на Сході – Єгипті, Палестині, Візантії – автор детально аналізує виникнення та функціонування чернецтва в Україні, розглядаючи питання подвижництва, сутності чернечого життя, типи монастирів, благодійної, просвітницької, та культурної праці монастирів та їх насельників.

Як відомо, при монастирях та при кожному парафіяльному храмі завжди діяли церковно-освітні заклади. При монастирях чоловічих були школи для хлопців, а при жіночих – для дівчат. Про першу таку школу, створену княгинею Анною маємо відомості ще від 1086 року. Отримавши добру освіту, від свого батька князя Київського

Всеволода та матері-грекині Анни Мономах, княгиня добровільно приймає чернечий постриг й з часом ставши ігуменею монастиря на честь святого Андрія відкриває тут «дівочу школу». Як стверджують дослідники та, зокрема, і митрополит Іларіон – це була перша дівоча школа в Україні [7, с. 175, 176].

«Взагалі треба сказати, що українці сильно полюбляли монастирі й любили бувати в них, й любили допомагати їм. Самі монастирі проробляли велику християнізаційну роботу для своєї округи, а то й відкривали яку школу для неї. Взагалі монастир, хоч би маленький, уважався доброю школою для свого довкілля. І навпаки, довкілля, завжди щедро відплачувало своєму монастиреві» – пише митрополит [7, с. 149]. І справді, монастирські школи були не тільки місцем, де можна було отримати знання, але й тут всім давалось щось набагато більше – те, що ми називаємо мудрістю житейською. Закінчуючи таку школу, людина зовсім по іншому сприймала цей світ, розуміла згубність гріха та марноту багатьох речей. Це мало великий вплив на виховання здорового та освіченого українського суспільства.

Що було саме так, можемо дізнатися із свідчень архідіякона Павла Алепського, який супроводжував Антіохійського Патріарха Макарія у 1654 році. У своєму описі українських земель він, зокрема, записав: «...усі вони, крім не багатьох, навіть більшість їхніх жінок і дочок, уміють читати і знають порядок церковних служб і церковні співи; крім того, священники навчають сиріт і не лишають їх неуками блукати по вулицях» [8, с. 135].

Про значення монастирів у царині освіти владика Іларіон каже: «У всякому разі, вісім віків, X–XVII, монастирі в Україні були головними центрами, які ширили народну освіту, які були центрами нашої культури... Заслуга монастирів у творенні української духовної культури безконечно велика – це вони, скромні українські монахи й монашки, Божі бджоли, створили нам усе те, що маємо найкращого в нашій духовній культурі і чим ми пишаємось й тепер» [7, с. 159].

Неоціненним є значення православних обителів у збереженні «українського народу, як окремої нації під час жорстокої унії». Православні обителі були справжніми твердинями, які зберігали віру батьків від католиків та їхніх помічників уніатів [6, с. 93]. Ці складні часи характеризує митрополит Іларіон у частині своєї розвідки, присвяченої преподобному Іову Почаївському та в книзі «Свята Почаївська Лавра» [6, с. 93]. Окремих розділ своєї праці митрополит присвятив

преподобному Паїсію Величковському, ревному молільнику та працівнику на ниві літературній, у справі перекладу творінь святих отців.

Професор же І. Власовський відзначав: «Коли ж для нас безсумнівним є факт позитивного значення Церкви й духовенства в боротьбі народу за свою свободу, в піднесенні його культури, збереженні його національної душі, основним елементом якого було православ'я народу, то ми не можемо далі не признати, що посеред самого українського духовенства в XVII в. провідною його верствою було українське чернецтво, зокрема вчене чернецтво. Трудно сказати, чи була яка область життя народного, в якій не було б впливів монастирів, керованих вченими ченцями, поза, найперше, прямим релігійним їх призначенням» [2, с. 398].

У монографії «Українська Церква» митрополит Іларіон так підсумовує значення українських монастирів та монашества: «Українська Церква завжди пишалася своїми монастирями, густо населеними чернецтвом. Монастирів цих було в нас багато, а серед них такі, як Києво-Печерська Лавра та Лавра Почаївська, що мали гучну славу серед усього православного світу. Українські монастирі завжди були багаті, і ніхто з українців ніколи їх не грабував і не важився на їх пониження. Чернецтво наше було високоосвічене, чим переважувало біле духовенство, а тому всі наші монастирі провадили жваву культурну працю й завжди мали на своєму утриманні школи та друкарні. Згадаймо хоча б друкарні Києво-Печерську та Почаївську, що своїми високовартісними друками вкрили цілий слов'янський православний світ. Багато українських ченців були славнозвісними письменниками свого часу...» [5, с. 86].

За словами владики Іларіона, нищівного удару по нашим чернечим осередкам завдали Петро I, а, особливо, Катерина II, які пограбували їх, що й припинило їх культурну працю. Остаточного матеріального та фізичного нищення зазнали православні чернечі обителі з приходом до влади більшовиків. У кінцевому результаті репресивної антирелігійної та антицерковної політики, релігія на десятиліття стала приналежністю тільки тих людей, котрі заради віри відмовлялись від кар'єри і підвищення соціального статусу.

На зламі тисячоліть, із поваленням партійно-номенклатурної системи, прийшла нова епоха. Україна стала незалежною державою. Варто наголосити на тому, що в наш складний та повний негараздів час не потрібно забувати про значну соціальну роль, яку виконувала Право-

славна Церква для українського народу через свої монастирі, лікарні, притулки, школи, бібліотеки і т. д. І для того, щоб відновити цю величну та надзвичайно корисну діяльність, яка вимагає дуже великої праці і зусиль, необхідно пам'ятати і про ті засоби, за допомогою яких Церква могла проводити таку роботу. Згадаймо хоча б історію Свято-Михайлівського Золотоверхого монастиря, який будучи осередком українського Православ'я зосереджував на своїй території значну кількість благодійних та просвітительських установ.

Таким чином, наше суспільство, перебуваючи декілька десятків років під впливом комунізму, зараз втратило будь-які цінності й перебуває, в основній своїй більшості, в духовній темноті та пустоті. Тому й не дивно таке велике розповсюдження та збільшення різних псевдо-релігій та сект, в тому числі тоталітарних. Що несе в собі велику небезпеку як для українського традиційного Православ'я, так і для української нації та держави в цілому. Зрозуміло, що в такому суспільстві яке не має істинних духовних цінностей, тим більше в час економічного занепаду, поширюються наркоманія, самогубства, алкоголізм та інші морально-етичні та соціальні негаразди [10, с. 7–9].

Єдиний вихід завжди в зверненні до самої Істини Церкви, і через неї – до оволодіння минулим: в ньому знаходимо ми і вічне Передання Церкви, але також і багаторазові зради йому. Православне мислення завжди «історичне», завжди включає в себе минуле, але ніколи не є «рабом» йому. Христос «вчора і сьогодні, і по всі віки Той самий», і сила Церкви не в минулому, теперішньому чи майбутньому, а у Христі, Який перебуватиме з нею до кінця віку, щоб кожний із нас міг знайти в Ньому і з Ним смисл життя.

Отже, православні монастирі впродовж багатьох віків були не тільки доскональними освітніми, соціальними та етичними інституціями, які навчали, виховували, настановляли, виправляли, піклувались, годували, давали притулок, але й перш за все, вони були і зараз залишаються місцем досягнення благодаті Духа Святого через прийняття Божественних таїн та участь у богослужіннях.

1. Біблія. Книги Священного Писання Старого та Нового Завіту / В українському перекладі з паралельними місцями та додатками. – К.: Видання Київської Патріархії Української Православної Церкви Київського Патріархату, 2004. – 1407 с., іл. 2. *Власовський І.* Нарис історії Української Православної Церкви: В 4 т. – К.: Вид. УПЦ Київського Патріархату, 1998. – Т. 2. 3. Збірник матеріалів Міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої 130-річчю з дня народження

- та 40-річчю упокоєння в Бозі митрополита Іларіона (Івана Огієнка): Митрополит Іларіон (в миру професор Іван Огієнко) – видатний ієрарх Православної Церкви і будівничий Української держави. – Луцьк, 2012. – 264 с. **4.** Збірник матеріалів Міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої 130-річчю з дня народження та 40-річчю упокоєння в Бозі митрополита Іларіона (Івана Огієнка): «Служити народу – то служити Богові!» – життєвий шлях і архіпастирське служіння митрополита Іларіона (Івана Огієнка). – Рівне, 2012. – 240 с. **5.** *Іларіон (Огієнко), митр.* Українська Церква: Нариси з історії Української Православної Церкви: У 2 т.: Т. 1–2. – К.: Україна, 1993. – 284 с. **6.** *Іларіон (Огієнко), митр.* Свята Почаївська Лавра / упоряд., авт. передмови М. С. Тимошик. – К.: Наша культура і наука, 2005. – 448 с., іл. (Видавничий проект Фундації імені митрополита Іларіона (Огієнка) «Запізніле вороття». Серія 2: «Зарубіжні першодруки». Том. 3). **7.** *Іларіон (Огієнко), митр.* Українське монашество / упоряд., авт. іст.-біогр. нарисів та коментарів М. С. Тимошик. – К.: Наша культура і наука, 2002. – 396 с., іл. (Видавничий проект Фундації імені митрополита Іларіона (Огієнка) «Запізніле вороття». Серія 1: «Рукописна спадщина»). **8.** Історія української культури. Збірник матеріалів і документів / За ред. проф. С. Клапчука, В. Остафійчука. – К.: Вища школа, 2000. – 606 с. **9.** *Мицик Ю.*, прот. Листи єпископа Сильвестра (Гаєвського) до митрополита Іларіона (Огієнка) (за матеріалами канадських архівів) // Труды Київської Духовної Академії: богословсько-історичний щорічник Київської Духовної Академії УПЦ Київського Патріархату, 2005. – № 2. – С. 312. **10.** *Петрик В. М., Сьомін С. В.* та ін. Нетрадиційні релігійні та містичні культури України: Навчальний посібник / За заг. ред. В. В. Остроухова. – К.: Росава, 2003. **11.** *Тимошик М.* «Лишусь навіки з чужиною...». Митрополит Іларіон (Іван Огієнко) і українське відродження. – Вінніпег. – К.: Наша культура і наука, 2000. – 548 с.